

Prof.dr. Marlou Schrover

Sociale cohesie, solidariteit en diversiteit

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Sociale cohesie, solidariteit en diversiteit

Diesoratie uitgesproken door

Prof.dr. Marlou Schrover

hoogleraar migratiegeschiedenis,

tijdens de 448ste dies natalis

van de Universiteit Leiden

op woensdag 8 februari 2023 in de Pieterskerk.

**Universiteit
Leiden**

Mevrouw de Rector Magnificus, zeer gewaardeerde toehoorders,

Ik ben opgegroeid in De Kruiskamp in Den Bosch, een wijk die *nu* door sommigen een probleemwijk wordt genoemd vanwege zwerfvuil, criminaliteit, verpaupering en hangjongeren. Anderen zeggen dat dat beeld niet opgaat voor de *hele* wijk, dat er ook *goede* stukken zijn en '175 actieve wijkbewoners' die benaderd kunnen worden als er *iets* is. De voorzitter van de wijkraad 'vindt dat het goed gaat met de wijk', in ieder geval beter dan hij leest in de krant.¹ *En er zijn* slechtere wijken in de stad.

Mijn oratie gaat over diversiteit en sociale cohesie. De planners van de naoorlogse nieuwbouwwijk De Kruiskamp hadden in de jaren 1960 het doel sociale cohesie te creëren, al gebruikten ze die term niet. De 12.000 nieuwkomers moesten een gemeenschap vormen, los van het oude stadscentrum en met eigen voorzieningen zoals een bibliotheek, parochie en winkelcentrum. *Wij* vonden het geen achterstandswijk toen *wij* er opgroeiden. We wisten precies waar in Den Bosch de *asocialen* woonden en dat was niet in onze wijk. Maar toch werd er in 1975 in de Kruiskamp al wel geklaagd over vandalisme; over fietsen en brommers die van de galarijflats naar beneden werden gegooid en over garageboxdeuren die werden ingetrapt.² Of er sociale cohesie was? Geen idee. Ik was een kind en de gehele bevolking van de nieuwbouwwijk bestond uit gezinnen met kinderen. Dat schiep een band, maar ook weer niet zo heel veel. Toen mijn moeder ziek werd, was er geen behulpzame buur die in de bres sprong, maar een professionele gezinsverzorgster.

Mijn oratie houdt verband met mijn NWA-project Dilemmas of Doing Diveristy. De NWA (de Nationale Wetenschapsagenda) stoelt op honderden vragen uit de samenleving en een groot deel daarvan gaat over sociale cohesie.³ Daar springt mijn project op in. Een van de belangrijkste hedendaagse vragen is, volgens de NWA, hoe we kunnen komen tot een samenleving die samenhang vertoont en inclusief is. Diversiteitsbeleid, dat in mijn NWA-project centraal staat, is bedoeld om de sociale cohesie te versterken, maar in de praktijk pakt

dat niet uit zoals bedoeld. Dat is een probleem omdat het idee dat beleid faalt het vertrouwen in overheid en democratie ondermijnt.

Ik werk in mijn project samen met 37 partners, waaronder koepels van bewoners- en zorgorganisaties, anti-discriminatieplatforms, gemeentebesturen, Hogeschool Utrecht, Leyden Academy, drie ministeries en het Sociaal Cultureel Planbureau. Die samenwerking is voor ons heel waardevol en, naar ik hoop, ook voor onze maatschappelijke partners. In de aanloop van mijn project heb ik eindeloos met medewerkers van organisaties gesproken. 'Wat kunnen wij voor jullie doen', was mijn vraag. *Een* antwoord was: 'terugkijken en evalueren'. Natuurlijk doen organisaties dat ook zelf, maar veelal is er weinig tijd om te onderzoeken hoe beleid in de praktijk heeft uitgedrukt, en waarom er verschil is tussen beleid en praktijk. Een tweede antwoord was: 'de toekomst voorspellen'. Dat is *ook* wat journalisten en beleidsmakers, die ik spreek in het kader van mijn migratieonderzoek, altijd willen. Hoeveel vluchtelingen kunnen we verwachten? Beleid stoelt op voorspellingen. Historici weten echter een ding zeker: toekomstvoorspellingen blijken zelden of nooit correct. In de brij aan voorspellingen, blijkt er achteraf wel eens eentje min of meer juist, alleen weten we vooraf niet welke. We kunnen wel van het verleden leren. Het voortdurend afschalen en opschalen van de asielopvang, wat decennialang praktijk was, was niet verstandig, zeiden migratiehistorici bij herhaling (ik inclusief). Nu blijkt uit een berekening van de Rekenkamer dat het ook heel duur beleid was. Ik kijk met mijn studenten - in de Bachelor en Master - doorlopend naar parallellen tussen heden en verleden, bijvoorbeeld wanneer het gaat om vluchtelingenmigratie en -opvang. In het succesvolle interdisciplinaire LDE-masterprogramma Governance of Migration and Diversity - een samenwerking tussen Leiden, Delft en Erasmus die ik met anderen heb opgezet - kijken we naar die parallellen en hoe die te gebruiken. We leren de studenten dat, hoe een samenleving omgaat met een vorm diversiteit - bijvoorbeeld etniciteit - samenhangt met hoe een samenleving omgaat met andere vormen van diversiteit, zoals gender, seksualiteit, geloof of klasse. We zien dat die benade-

ring in onderzoek en onderwijs ook buiten de academische wereld gewaardeerd wordt: onze afgestudeerden zijn in trek bij ministeries, gemeentebesturen en organisaties.

De term *sociale cohesie*, die centraal staat in mijn project en die op tal van manieren verbonden is met mijn onderzoek naar migratie en integratie, wordt veel gebruikt in journalistiek, politiek en beleid, maar het wordt zelden scherp gedefinieerd,⁴ ofschoon er wel een *invulling* aan wordt gegeven. Mensen *menen* dat cohesie vermindert, zonder dat duidelijk is hoe dat gemeten kan worden. Er is veel nadruk op fysieke ontmoetingsplekken: de buurtbarbecue en spuitfonteinpleintjes. Er is vrees voor verandering (vooral in de buurt) en vrees voor de 'ander'. De media krijgen de schuld van de vermindering van cohesie door het aanwakkeren van wantrouwen in de politiek, de samenleving of de ander. In beleid is er soms sprake van, wat ik noem, een 'inclusiemarathon', pogingen om iedereen te laten *meedoen*, waarbij ervan wordt uitgegaan dat 'iedereen' moet, kan of wil meedoen.

Er wordt bij de invulling een koppeling gemaakt met vrijwilligerswerk. De bereidheid daartoe zou afnemen, net als de sociale cohesie. Er zijn veel mensen die vrijwilligerswerk doen. In 2015, toen de vluchtelingenmigratie toenam, waren er in sommige plaatsen meer vrijwilligers dan vluchtelingen. De protesten tegen de komst van vluchtelingen kregen in de media echter meer aandacht dan de inzet van de vrijwilligers. Er wordt geklaagd over een geringe deelname aan vrijwilligerswerk door mensen met een niet-westerse migratieachtergrond. Van de mensen met een niet-westerse migratieachtergrond doet 38 procent vrijwilligerswerk versus 40 procent van de bevolking in het algemeen. Het verschil is klein en zou makkelijk een gevolg kunnen zijn van onder-registratie in het informele domein, het kan een klasse-effect zijn (vrijwilligerswerk is sterk klasse-gebonden) en het kan een effect zijn van leeftijdsopbouw (vrijwilligerswerk is leeftijds specifiek). Het kleine verschil wordt in het publieke debat groot gemaakt.⁵

In het algemeen is het percentage mensen (van 15 jaar en ouder) dat vrijwilligerswerk doet in de afgelopen tien jaar gedaald van 50 procent in 2012 naar 40 procent nu. Die daling

valt samen met een sterke toename van de arbeidsparticipatie van mensen tussen de 50 en 64 jaar; die steeg van iets meer dan 40 procent in 1994 naar bijna 80 procent nu.⁶ Mijn moeder was 30 jaar vrijwilliger in een ziekenhuis en ik sta hier. Vrijwilligerswerk is geen goede maatstaf voor cohesie.

Er is een impliciete aanname dat sociale cohesie goed is ofschoon cohesie ook gebruikt wordt om mensen weg te pesten uit een buurt. Resultaat van inclusie zou stabiliteit en veerkracht moeten zijn, en gedeelde normen en waarden. Mensen willen 'gehoord worden' of 'zich gehoord voelen', 'gerespecteerd worden' en de ander 'ruimte geven', zeiden de partners in mijn project. Ik kijk in mijn project naar de wisselende invullingen die aan het begrip sociale cohesie werden gegeven en probeer verschuivingen te verklaren, en daarmee in *wat of wie* als een probleem werd gezien voor sociale cohesie.

De term *sociale cohesie* werd nauwelijks gebruikt tot de jaren 1980. Eind *negentiende* eeuw schreef Émile Durkheim over sociale cohesie, maar daarna verdween de term en kwam pas een eeuw later terug.⁷ Dat betekent niet dat er in de tussentijd niet werd nagedacht over sociale cohesie, zoals bijvoorbeeld door de planners van naoorlogse nieuwbouwwijken, die eenheid probeerden te scheppen op een plek waar iedereen nieuw was.

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog wilde een deel van de Nederlandse bevolking vasthouden aan de eenheid van het Verzet. Anderen waren het niet eens met die zogenaamde doorbraakgedachte en dat leidde tot een polemiek. Er *was* in de eerste naoorlogse jaren geen sprake van gedeelde normen en waarden, net zomin als nu. Tijdens de oorlog waren verzet tegen de autoriteiten en ongehoorzaamheid goed, en na de oorlog was dat fout. De Morele Herbewapening, een beweging die was overgewaaid uit de VS, probeerde met uitgebreide propaganda mensen in Nederland op een lijn te krijgen maar het falen van die poging bleek in 1963 toen Morele Herbewapening zich in grote krantenadvertenties uitsprak tegen homoseksualiteit. Velen keerden zich tegen de beweging die samenhang zo hoog in het vaandel had staan. Kortom, tal van organisaties ijverden voor meer samenhang, maar niet per se dezelfde samenhang.

In de jaren 1950 was het probleem volgens onderzoekers en politici dat een te groot aantal mensen niet *meedeed* in de maatschappij: zij werden onmaatschappelijken en asociale genoemd. Consensus was dat in de *maakbare* samenleving de overheid de taak had iedereen *te doen meedoen*. Vrijwilligerswerk, bijvoorbeeld in ziekenhuizen, werd door de overheid sterk gepropageerd en strak georganiseerd. Een gezonde samenleving was als een gezond lichaam, stelden beleidsmakers, en het gezonde lichaam dreef meer schadelijke stoffen uit dan het zieke. Onmaatschappelijkheid moest niet worden 'uitgesneden', want daarmee werd de samenleving verminkt; de aangetaste delen moesten kans krijgen te helen. Preken en terechtwijzingen zouden de asociale alleen maar verder in het moeras stoten omdat ze daarmee niet als gelijken werden behandeld. Als 'wij' in dezelfde omstandigheden zouden zitten als 'zij', zouden wij ook onmaatschappelijk zijn, schreef een krant in 1955.⁸ Een 'ziek gezin' kon niet worden genezen in een krotwoning. Verbetering van omstandigheden stond voorop.⁹ Het nieuwgevormde Ministerie voor Maatschappelijk Werk, onder leiding van Marga Klompé, gaf grote subsidies, onder meer voor de inzet van gezinsverzorgsters. Het Ministerie gaf ook grote bedragen uit voor wetenschappelijk onderzoek. Sociografen schreven talloze studies over onmaatschappelijkheid en die versterkten het idee dat er een *groot* probleem *was* met cohesie, dat krachtdadig moest worden aangepakt.

Vanaf de jaren 1980 wordt de term *sociale cohesie* gebruikt. De introductie ervan viel samen met de economische crisis, grote werkloosheid en bezuinigingen. *Sociale cohesie* werd een kernbegrip in het jargon van bestuurders. De overheid schreef zichzelf echter een veel kleinere rol toe dan in de jaren 1950. *Buurtgenoten* moesten nu de steun geven die de overheid niet meer gaf. Sociale *controle* door de buurtwacht kwam in plaats van de verdwenen wijkagent en buurtpreventie moest criminaliteit terugdringen en een gevoel van onveiligheid verminderen.¹⁰ Sociale cohesie kreeg een opvallende dubbelrol: meer sociale cohesie zou moeten leiden tot veranderingen in de samenleving en de uitkomst van die veranderingen zou meer sociale cohesie moeten zijn. Cohesie was zowel middel als doel.

Een toename in het gebruik van het begrip *sociale cohesie* ging gepaard met een terugverlangen naar een wereld die verloren ging: een samenleving waarin samenhang nog wel bestond. Dat *terugverlangen* had gevolgen: *iets of iemand* moest verantwoordelijk worden gehouden voor het verlies van die wereld.¹¹ Die onbekerde tijd, waarin de zon altijd scheen, en we iedere winter konden schaatsen, was een idee-fixe. Overheden probeerden in de jaren 1960 met speeltuinverenigingen en club- en buurthuiswerk sociale cohesie in de zeer gemêleerde nieuwbouwwijken af te dwingen maar ouders steunden die initiatieven lang niet altijd, toonden zich nauwelijks betrokken en kwamen niet naar vergaderingen.¹² Sociale cohesie was een doel, en geen realiteit, en dat zet vraagtekens bij het idee van de verloren wereld.

In de jaren 1990 drong het besef door dat de bezuinigingen van de jaren 1980 een gevolg hadden voor sociale cohesie. Sociale cohesie werd bovendien nu naar voren geschoven als een voorwaarde voor *economisch* herstel. Het is opvallend hoe snel de populariteit van de vage term toenam. In Nederlandse Kamerdebatten werd de term *sociale cohesie* sinds 1994 zo'n 5000 keer gebruikt. In de jaren 1990 was dat tientallen keren; in de laatste twee jaar, honderden keren.

Er was een onderliggende belangrijke verschuiving. In de eerste naoorlogse decennia was er een situationele benadering van onmaatschappelijkheid: door een stijging van de *welvaart* zou onmaatschappelijkheid verminderen. In de jaren 1990 schoven beleidsmakers en wetenschappers op naar een culturele benadering: er was een verschuiving van *wat* naar *wie*. Er werd uitgegaan van een *cultuur van onaangepastheid* die statisch was en die over generaties werd doorgegeven en - en dat was nieuw aan het einde van de jaren 1990 - die verbonden werd met *etnisch* verschil. Dat laatste was de belangrijke verschuiving. Gebrek aan sociale cohesie werd in toenemende mate gerelateerd aan *etnische diversiteit*.

In 2007 stelde de Amerikaanse socioloog Robert Putnam dat bij grote *etnische* diversiteit het onderlinge vertrouwen en daarmee de sociale cohesie afnam. Dat idee sloeg verbazend snel aan en het klonk door in talloze publicaties en beleids-

stukken *in Nederland*. Latere sociologische studies weerlegden de aannames van Putnam, maar die weerlegging vond nauwelijks weerklank.¹³ Gebrekkige sociale cohesie werd als probleem ge-etniseerd.

Er zit iets opvallends in de aanname over het verband tussen cohesie en diversiteit. Op het werk wordt diversiteit gepropageerd als een versterking van het team. Op het wijkniveau wordt diversiteit echter als probleem benoemd, maar alleen in achterstandsbuurtten. In hippe wijken wordt diversiteit aangeprezen als een aanwinst.¹⁴

Opvallend in discussies over sociale cohesie is de nadruk op wijkniveau. Overheden en organisaties kunnen *daar* een rol spelen: in huisvesting, door het aanleggen van parken en speeltuinen, bij het creëren van collectieve voorzieningen zoals zwembaden en bibliotheken, en in de eerstelijnsgezondheidszorg. Juist daarop is in de laatste decennia fors bezuinigd.¹⁵ Anders gezegd, in achterstandswijken wordt diversiteit als een probleem aangemerkt en wordt er gepleit voor een versterking van de sociale cohesie, maar *tegelijktijd* zijn de instrumenten daarvoor, waarop in de eerste naoorlogse decennia zo sterk werd ingezet, weggehaald.

Per saldo: is er nu meer of minder sociale cohesie dan in het verleden? Geen idee. Er werd in de afgelopen decennia voor en tegen van alles geprotesteerd en gedemonstreerd. Mensen die daar niet van hielden spraken over doorgeslagen individualisme en een uitholling van de publieke moraal. Zorgen over polarisatie zijn niet nieuw.¹⁶ Zorgen over toename van polarisatie - ik verwijs naar het recente SCP onderzoek - liggen in een verlengde van zorgen over afname van sociale cohesie. Verschil van mening is echter niet per se fout: het is de motor van sociale verandering.

Ik kom tot een conclusie. Er is een groot debat over de afname van sociale cohesie, die noch gedefinieerd is, noch gemeten kan worden. Het idee dat een toegenomen etnische diversiteit die cohesie verzwakt, is weerlegd maar wordt toch herhaald. De mantra van een immer afnemende sociale cohesie, in combinatie met een terugverlangen naar een samenleving die *nooit bestond*, heeft consequenties: het scheidt een

beeld van falen. Het idee van een falende overheid is niet goed voor de samenhang in de samenleving. Dat bepaalde groepen worden aangemerkt als ondermijners van sociale cohesie, is evenmin goed voor samenhang in de samenleving. In de jaren 1950 werd de oplossing gezocht in een verbetering van omstandigheden, in plaats van preken en praten. Dat verdween in de jaren 1980. Er kwam te veel nadruk op de bereidheid tot meedoen en te weinig op het creëren van mogelijkheden daartoe. Misschien moeten we terugverlangen naar een tijd waarin verbetering prioriteit had over preken en praten.

Ik heb gezegd.

Noten

1. <https://www.bd.nl/s-hertogenbosch/kruiskamp-pauper-wijk-of-valt-het-wel-mee~a5adb413/>
2. *Trouw* 17-07-1975
3. <https://vragen.wetenschapsagenda.nl/cluster/hoe-kan-sociale-cohesie-in-een-cultureel-en-religieus-diverse-samenleving-bevorderd-worden>
4. Paul Schnabel Rob Bijl en Joep de Hart (eds), *Betrekkelijke betrokkenheid Studies in sociale cohesie Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (Sociaal en Cultureel Planbureau Den Haag 2008)
5. <https://www.movisie.nl/artikel/cijfers-over-vrijwillige-inzet>
6. <https://cvster.nl/blog/onderzoek-arbeidsparticipatie>
7. Anneke Brock, Maarten Kwakernaak, Freek de Meere, en Hans Boutellier, *Literatuurstudie Sociale Cohesie Ten behoeve van de ontwikkeling van de Maatschappelijke Impact Analyseren (MIA)* (Utrecht 2019).
8. *Nieuwsblad van het Zuiden* 10-11-1955.
9. *Het Parool* 27-03-1954.
10. *Trouw* 15-05-1985
11. Schnabel et al, *Betrekkelijke betrokkenheid Studies*.
12. *Winschoter courant* 12-07-1957
13. <https://www.buurtwijs.nl/content/over-robert-putnam>; <https://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/hoe-groter-de-etnische-diversiteit-amsterdamse-buurt-en-hoe-kleiner-het-vertrouwen-van>; <https://www.socialevraagstukken.nl/wat-zegt-het-wrr-rapport-nu-echt-over-sociale-cohesie-in-diverse-buurt-en/>
14. <https://www.socialevraagstukken.nl/wat-zegt-het-wrr-rapport-nu-echt-over-sociale-cohesie-in-diverse-buurt-en/>
15. https://www.uu.nl/sites/default/files/samenvatting_living_with_diversity_in_rotterdam.pdf
16. *Trouw* 28-10-1995.

PROF.DR. MARLOU SCHROVER

Prof.dr. Marlou Schrover is hoogleraar migratiegeschiedenis en LDE-hoogleraar Governance of Migration and Diversity. Ze verwierf onder meer een Veni, Vici en NWA-grant van NWO. Op dit moment leidt ze een groot onderzoeksproject naar de dilemmas of doing diversity. Dat project gaat over hoe beleid dat gericht is op de snijvlakken van klasse, gender, etniciteit, religie, ability/disability en seksualiteit in de praktijk invulling krijgt. Het is een interdisciplinaire samenwerking waarbij 37 partners (waaronder maatschappelijke organisaties en ministeries) zijn betrokken. Ze geeft regelmatig publiekslezingen over migratie en integratie en geeft interviews op tv, radio en in de krant.

Universiteit
Leiden